

Structure of rules provided in Criminal Executive Code of Ukraine as a subject of discussion in science of law

Структура норм, сформульованих у Кримінально-виконавчому кодексі України, як предмет дискусії в юридичній науці

Andriy Osaulenko

Key words:

rule of Criminal Executive Law, article of Criminal Executive Code, rule of law's structure, legal assumption, disposition, penalty, precept of law.

Ключові слова:

норма кримінально-виконавчого права, стаття Кримінально-виконавчого кодексу, структура норми права, гіпотеза, диспозиція, санкція, нормативно-правовий припис.

Ефективність функціонування кримінально-виконавчої системи України значною мірою залежить не тільки від змісту правових норм, але і від юридичної техніки побудови нормативно-правових актів. Ефективне застосування норм кримінально-виконавчого права, які містяться в нормативно-правових актах, залежить від чіткого усвідомлення структури таких норм. Це теоретичне питання практично не приваблює фахівців. З моменту прийняття Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік (1969 р.)¹, Виправно-трудова кодекси союзних республік (1970–1971 рр.), а потім і Кримінально-виконавчого кодексу України (2003 р.), тобто за останні майже 50 років, у радянській, а потім у вітчизняній юридичній літературі нами фактично не виявлено наукових статей, у яких прямо чи хоча б побічно розглядалися питання структурної побудови норм, сформульованих у нормативно-правових актах кримінально-виконавчого законодавства.

Мета наукової статті полягає у з'ясуванні з урахуванням напрацювань загальної теорії права та власного бачення структурної побудови норм, сформульованих у Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України) як регулятивній (нормативній) основі функціонування кримінально-виконавчої системи нашої держави.

Огляд досліджень і публікацій. У юридичній науці порушене питання було об'єктом дослідження таких науковців, як С.С. Алексєєв, О.В. Берг, Ю.В. Кудрявцев, О.Е. Лейст, С.Л. Лисенков, О.Ф. Скакун, Г.Т. Чернобель та ін. Зазначені автори розглядали структуру норми права із загальнотеоретичних позицій, лише інколи посилаючись на норми галузевого законодавства. Цільового ж дослідження структури норм, сформульованих у КВК України, здійснено не було.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження структури норм, сформульованих у нормативно-правових актах кримінально-виконавчого законодавства, суттєво зросла після прийняття 11 липня 2003 р. КВК України² замість раніше діючого Виправно-трудова кодексу України³ (далі – ВТК України). Розглядаючи КВК України як основне джерело (форму) кримінально-виконавчого права, варто підкреслити, що в його тексті (розділах, главах, статтях, частинах статей) викладаються правові норми, структуру яких необхідно виводити шляхом логічного аналізу та тлумачення.

У підготовці і прийнятті КВК України враховувалися специфічні ознаки правових норм (загальний характер, неперсоніфікованість, зверненість у майбутнє з урахуванням стимулюючого характеру змісту

¹ Основи исправительно-трудова законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 11 июля 1969 г. Ведомости Верховного Совета СССР. 1969. № 29. Ст. 247.

² Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20170407>.

³ Виправно-трудова кодекс України: Закон від 23 грудня 1970 р. № 3325-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3325-07/ed20040101>.

окремих норм тощо), їх структура (кожне правило повинно мати зазначення умов застосування й охоронятися державою від порушення). У праві взагалі та в кримінально-виконавчому праві зокрема норма права є нетотожною статті нормативно-правового акта, тобто структура статті КВК України не збігається зі структурою його правової норми.

У більшості статей КВК не можуть бути виражені в повному обсязі всі елементи, з яких складається правова норма. У підготовці та прийнятті КВК України правовий матеріал за правилами законодавчої техніки групувався таким чином, щоб він був компактним, а його положення легко сприймалися. Об'єднання близьких за своїми положеннями норм або їх частин в одну статтю дозволило уникнути повторень і надто довгих текстів. Інакше, як зазначають окремі вчені, кодекси перетворилися б зі зручних для використання компактних видань у пухкі, непід'ємні томи, якими було б дуже складно користуватися⁴.

Прийнятий КВК України суттєво відрізняється як за змістом, такі за своєю структурною побудовою від раніше чинного ВТК України. Структурна побудова КВК України досить детально проаналізована у юридичній літературі останніх років⁵. Структура правових норм, які містяться у зазначеному Кодексі, досі не приваблювала науковців. На жаль, цьому питанню не приділяють належної уваги вчені не тільки в наукових статтях, але і в навчальних підручниках і посібниках із кримінально-виконавчого права. Зокрема, якщо взяти один із найбільш фундаментальних і об'ємних за обсягом підручників – «Кримінально-виконавче право» за загальною редакцією професора О.М. Джужи⁶, – то в розділі 4, присвяченому нормам кримінально-виконавчого права, питання їх структури навіть не розглядається. Подібна ситуація склалася і в тексті популярного підручника за редакцією В.В. Голіни і А.Х. Степанюка⁷, а також навчального посібника за редакцією професора Т.А. Денисової⁸ та деяких інших. Варто зазначити, що в досить незначній кількості підручників і навчальних посібників із цієї навчальної дисципліни питання структури норм кримінально-виконавчого права лише зафіксовано без розкриття їх реального змісту. В окремих навчальних виданнях це питання розкривається досить суперечливо.

Із загальнотеоретичних позицій поняття «правова норма» виражає одну з фундаментальних властивостей права – його нормативність – і тому є одним із найбільш важливих у юриспруденції⁹. У процесі вивчення норм права, на нашу думку, важливо звернути увагу не тільки на їх сутність, зміст, специфічні риси й особливості, але і на їх внутрішню побудову – структуру та найбільш характерні для них форми викладення.

Відповідно до уявлень, що склалися у юридичній літературі, під структурою норми права розуміють таку її внутрішню побудову, її внутрішню форму, в якій відображається спосіб зв'язку та порядок розташування її структурних елементів¹⁰.

У науковій літературі структуру норми права інколи називають «мікроструктурою», порівнюючи її зі структурою всієї системи права, яку визначають як «макроструктуру»¹¹.

Стосовно предмета нашого дослідження, то в якості макроструктури виступає система всіх правових норм, які регулюють виконання всіх видів кримінальних покарань, передбачених ст. 51 Кримінального кодексу України¹².

У такому порівнянні та визначенні є, безсумнівно, свій резон, оскільки з'являється можливість більш глибоко і всебічно вивчити структуру норм кримінально-виконавчого права, розглянувши її не тільки із середини, з боку структурних елементів норми права, але і ззовні, тобто з погляду правових явищ, які їх оточують.

⁴ Рассолов М.М., Малахов В.П., Иванов А.А. Актуальные проблемы теории государства и права: учеб. пособ. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2010. С. 198.

⁵ Кримінально-виконавче право України: підручник / за заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Атіка, 2010. 752 с.; Кримінально-виконавче право: підручник / за ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2015. 392 с.; Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за ред. Т.А. Денисової. Київ: Істина, 2008. 400 с.

⁶ Кримінально-виконавче право України: підручник / за заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Атіка, 2010. 752 с.

⁷ Кримінально-виконавче право: підручник / за ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2015. 392 с.

⁸ Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за ред. Т.А. Денисової. Київ: Істина, 2008. 400 с.

⁹ Спиридонов Л.И. Теория государства и права: учебник. Москва: Проспект, 2001. С. 150.

¹⁰ Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. С. 129.

¹¹ Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учебник. Москва: Проспект, 2001. С. 616.

¹² Кримінальний кодекс України: від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Питання про структуру правових норм взагалі, норм окремих галузей права зокрема в загальній теорії права є одним із найбільш дискусійних. Виходячи з правил формальної логіки, можна виділити власне зміст правової норми (правило поведінки) і джерело, імператив, яким норма встановлена і (або) охороняється від порушення¹³. У правознавстві цьому відповідає т. зв. тричленна структура правової норми. Більшість вчених вважають, що найбільш вдалою модифікацією тричленної структури правової норми є її логічна структура, яка включає: гіпотезу (визначення життєвих обставин, на які розрахована конкретна норма); диспозицію, що вказує на правило поведінки, якому має відповідати діяння суб'єкта; санкцію – частину норми права, яка встановлює несприятливі наслідки у разі порушення правила, викладеного в диспозиції. Важливо відзначити, що санкції норм, сформульованих у КВК України, можуть бути не тільки каральними, але і заохочувальними.

Зазначена трьохелементна структура норми права є лише науковою конструкцією, що допомагає з'ясувати, яким чином відбувається повноцінне нормативно-правове регулювання функціонування (в контексті нашого дослідження) кримінально-виконавчої системи. На практиці виконання кримінальних покарань нормативно-правове впорядкування суспільних відносин здійснюється за допомогою регулятивних та охоронних норм, сформульованих у КВК України. Кожна з цих двох різновидів правових норм складається лише з двох елементів і може бути представлена за допомогою формули «якщо – то». Таке уявлення про логічну структуру правової норми є дуже поширеним, але не є загальноновизнаним.

Аналіз різних позицій, висловлених стосовно структури правової норми, дозволяє поділити їх на три основні групи:

- 1) норма права складається з трьох елементів;
- 2) норма права складається з двох елементів;
- 3) норма права може складатися як із трьох, так і з двох елементів¹⁴.

Стосовно першої позиції ми свою думку виклали вище.

Згідно з другою позицією, норма права складається не з трьох, а з двох частин чи елементів, які називаються по-різному: перша частина норми означає умови її застосування та має назву «гіпотеза» чи «диспозиція»; друга частина, яка визначає саме правило поведінки – «диспозиція» чи «санкція». Обґрунтовуючи двохелементну побудову норми права, науковці посилаються на те, що вона присутня в багатьох статтях нормативно-правових актів або ж принаймні їх зміст може легко бути перетворений у формулу: «якщо – то». Така думка (посилання, висновок) орієнтована на визначення безпосередніх, найближчих правових наслідків юридично значимих обставин справи (юридичних фактів і станів). Прикладом двохелементної побудови норми права може бути ст. 26 КВК України, згідно з якою засуджений зобов'язаний сплатити штраф у місячний строк після набрання вироком суду законної сили (диспозиція), а у разі несплати штрафу протягом такого строку суд за поданням кримінально-виконавчої інспекції розглядає питання про заміну несплаченої суми штрафу покаранням у виді громадських, виправних робіт або позбавлення волі (альтернативна санкція). Шляхом логічного аналізу змісту ст. 26 КВК України можна вивести трьохелементну структурну побудову норми права, яка міститься у зазначеній статті, додавши до неї, виходячи із назви глави 5 КВК України, гіпотезу такого змісту: «якщо особа засуджена до покарання у виді штрафу».

Прихильники двохелементної структури норми права суттєво критикують прихильників логічної структури.

По-перше, в чинних нормативно-правових актах, як ми зазначали вище, дуже рідко можна знайти статтю, яка поєднувала б усі три елементи правової норми, тоді як текстів, побудованих за формулою «якщо – то», в законодавстві, зокрема в кримінально-виконавчому, досить багато. Прикладом може стати ст. 26 КВК України, яку ми проаналізували вище.

По-друге, в системно-логічному тлумаченні права, за допомогою якого конструюються всі три елементи правової норми, потреба виникає лише у розв'язанні правових суперечок під час застосування правових норм або підготовки та прийняття нових нормативно-правових актів.

У зв'язку з цим останнім часом спостерігається зближення вищезазначених протилежних поглядів на структуру правової норми.

¹³ Плахов В.Д. Социальные нормы. Философские основания общей теории. Москва: Мысль, 1985. С. 164–165.

¹⁴ Вишне夫斯基 А.Ф., Горбаток Н.А., Кучинский В.А. Общая теория государства и права. Минск: Тесей, 1999. С. 246.

По-перше, прихильники «трьохелементної структури» правової норми ввели до категорійного апарату теорії права поняття «нормативний (нормативно-правовий) припис (норма-припис)», під яким розуміють цілісне, логічно і граматично завершене судження загального характеру, що закріплене в тексті нормативно-правового акта. Як первинний елемент нормативно-правового акта, нормативно-правовий припис має зазвичай форму статті чи пункту цього акта. Його структура є двохелементною: у зобов'язальних приписах: гіпотеза – диспозиція (якщо – то); у заборонних приписах: диспозиція – санкція (то – а інакше).

Нормативний припис виступає техніко-юридичним способом функціонування норми права, яку правозастосувач має встановити у повноті її елементів (у структурній єдності гіпотези, диспозиції, санкції) шляхом логічного аналізу інтелектуальної роботи, тлумачення¹⁵.

У зв'язку цим ми не повною мірою підтримуємо думку одного з провідних вчених-пенітенціаристів пострадянського простору М.П. Мелентьєва (досить тривалий час проживав в Україні і навіть був обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України), який зазначав, що нормативно-правовий припис саме і є юридичною нормою розвинутої правової системи¹⁶. Свою протилежну думку ми можемо аргументувати шляхом розкриття змісту ряду статей КВК України. Наприклад, ст. 107 КВК України, у якій закріплені права й обов'язки засуджених до позбавлення волі, є класичним прикладом нормативно-правового припису, однак підстав назвати, що цей припис є нормою права, на нашу думку, немає.

Розглядаючи ст. 107 КВК України, у якості нормативно-правового припису, з урахуванням назви статті та змісту ст. 130 і ст. 132 КВК України, ми можемо вивести шляхом логічного аналізу щонайменше три правові норми. Наведемо приклад однієї з них. Засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі (проста гіпотеза), зобов'язані дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами; утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються під час виконання дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням; виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії; виконувати необхідні роботи із самообслуговування, благоустрою колонії; дотримуватися санітарно-гігієнічних норм; дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці (складна диспозиція). У разі невиконання обов'язків, передбачених ч.3 ст. 107, до них можуть застосовуватися заходи стягнення, передбачені ч. 1 ст. 132 КВК України (альтернативна санкція).

Висновки. На підставі аналізу структури та змісту КВК України, з урахуванням вищевикладених теоретичних позицій, можна дійти таких висновків:

1. Шляхом аналізу нормативного матеріалу КВК України можна сформулювати логічну трьохелементну структуру норм кримінально-виконавчого права, які мають гіпотезу, диспозицію та санкцію.
2. Базуючись на теоретичних позиціях вчених, які є прихильниками двохелементної структури норми права, на підставі нормативного матеріалу КВК України, можна сформулювати також двохелементну структуру норми права. Подібні двохелементні норми права можна вивести на підставі ст. 108–114 КВК України та ряду інших.
3. Не мають структурних елементів спеціалізовані норми, сформульовані в КВК України (ст. 1–25 та ряд інших).
4. Одночасно ми підтримуємо прихильників «трьохелементної структури» правової норми, які ввели до категоріального апарату теорії права поняття «нормативний (нормативно-правовий) припис», під яким розуміється цілісне, логічно і граматично завершене судження загального характеру, що закріплене, зокрема, і в тексті КВК України.
5. За такого підходу до структури правової норми, сформульованої у КВК України, відкривається шлях до поглибленого аналізу закономірностей зв'язку текстів нормативно-правових актів кримінально-виконавчого законодавства зі змістом правових норм, які в них містяться.
6. Кожен нормативно-правовий припис, який міститься у кримінально-виконавчому законодавстві, наповнений певним соціальним, нормативним, організаційно-управлінським, а в деяких випадках – і психолого-педагогічним змістом, а їх правильне застосування сприятиме підвищенню ефективності функціонування кримінально-виконавчої системи України.

¹⁵ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Алтера; ЦУЛ, 2011. С. 289.

¹⁶ Уголовно-исполнительное право. Общая часть: учебник / под общ. ред. Ю.И. Калинина. Рязань, 2001. С. 308.

Анотація

У статті досліджена структура норм, сформульованих у Кримінально-виконавчому кодексі України, з урахуванням різних підходів до цього питання як у загальнотеоретичній юридичній науці, так і в сучасній науці кримінально-виконавчого права. Охарактеризована структура окремих норм кримінально-виконавчого права та розкриті співвідношення між окремими статтями та нормами, сформульованими в цій галузі законодавства.

Summary

The article investigates structure of rules provided in Criminal Executive Code of Ukraine considering various approaches to this matter both in general theoretical jurisprudence and recent science of Criminal Executive Law. The structure of several rules of Criminal Executive Law is described as well as correlation between separate articles and rules formulated in this area of legislation is presented.

Використана література:

1. Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 11 июля 1969 г. Ведомости Верховного Совета СССР. 1969. № 29. Ст. 247.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20170407>.
3. Виправно-трудоий кодекс України: Закон від 23 грудня 1970 р. № 3325-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3325-07/ed20040101>.
4. Рассолов М.М., Малахов В.П., Иванов А.А. Актуальные проблемы теории государства и права: учеб. пособ. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2010. 447 с.
5. Кримінально-виконавче право України: підручник / за заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Атіка, 2010. 752 с.
6. Кримінально-виконавче право: підручник / за ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2015. 392 с.
7. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за ред. Т.А. Денисової. Київ: Істина, 2008. 400 с.
8. Спиридонов Л. И. Теория государства и права: учебник. Москва: Проспект, 2001. 304 с.
9. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
10. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учебник. Москва: Проспект, 2001. 760 с.
11. Кримінальний кодекс України: від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
12. Плахов В.Д. Социальные нормы. Философские основания общей теории. Москва: Мысль, 1985. 255 с.
13. Вишнеvский А.Ф., Горбатов Н.А., Кучинский В.А. Общая теория государства и права. Минск: Тесей, 1999. 560 с.
14. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Алтера; ЦУЛ, 2011. 520 с.
15. Уголовно-исполнительное право. Общая часть: учебник / под общ. ред. Ю.И. Калинина. Рязань, 2001. 584 с.

Andriy Osaulenko,

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor, Chair of Theory of State and Law,
National Academy of Internal Affairs*